

SUN'IY INTELLEKT VA TIL: FILOLOGIYA UCHUN YANGI CHAQIRIQLAR

Xatamova Gulbaxor Abdumo'min qizi

FVV Akademiyasi Tillar kafedrasi katta o'qituvchi

MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 03.03.2026

Revised: 04.03.2026

Accepted: 05.03.2026

KALIT SO'ZLAR:

Sun'iy intellekt,
tilshunoslik, filologiya,
tabiiy tilni qayta
ishlash, korpus
lingvistikasi, matn
generatsiyasi, stilistika,
til normasi, raqamli
gumanitar fanlar.

Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining filologiya va tilshunoslik faniga ta'siri, uning nazariy va metodologik jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), korpus lingvistikasi, matn generatsiyasi va stilometrik tahlil kabi yo'nalishlarning filologik izlanishlarga olib kirayotgan yangiliklari yoritiladi. Shuningdek, mualliflik, til normasi, lingvistik identifikatsiya va akademik halollik masalalari sun'iy intellekt sharoitida qay darajada o'zgarayotgani ilmiy asosda muhokama qilinadi. Natijada sun'iy intellekt filologiya uchun nafaqat yangi chaqiriq, balki innovatsion metodologik imkoniyat ekanligi asoslab beriladi.

Kirish. XXI asr ilm-fani va texnologik taraqqiyoti insoniyat tafakkuri, kommunikatsiya shakllari hamda bilim ishlab chiqarish jarayonlarini tubdan o'zgartirmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi til bilan bog'liq jarayonlarga yangicha mazmun va shakl baxsh etmoqda. Endilikda sun'iy intellekt nafaqat hisob-kitob yoki texnik operatsiyalarni bajaruvchi vosita, balki murakkab lingvistik strukturalarni tahlil qiluvchi, matn yaratuvchi va semantik aloqalarni aniqlovchi tizimga aylandi. Bu holat filologiya fanining nazariy asoslari va metodologiyasini qayta ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Til – bu inson tafakkurining asosiy ifoda vositasi, madaniy merosning tashuvchisi hamda ijtimoiy munosabatlarning markaziy elementi hisoblanadi. An'anaviy filologiya tilni tarixiy, qiyosiy, strukturaviy va semantik jihatdan o'rganib kelgan bo'lsa, raqamli davr sharoitida bu tadqiqotlar yangi texnologik vositalar bilan boyimoqda. Sun'iy

intellekt asosidagi Natural Language Processing (NLP) texnologiyalari, katta hajmdagi korpus ma'lumotlarini tahlil qilish, avtomatik tarjima, nutqni tanish va matn generatsiyasi kabi imkoniyatlar tilshunoslikda yangi tadqiqot usullarini shakllantirmoqda.

Bugungi kunda til modellari inson nutqiga yaqin darajada matn yaratish qobiliyatiga ega bo'lib, bu jarayon mualliflik, uslub, stilistika va ijod masalalarini yangicha talqin qilishni talab etadi. Agar ilgari matn faqat inson tafakkuri mahsuli sifatida qaralgan bo'lsa, endilikda algoritmik generatsiya tushunchasi filologik muhokamalarning markaziga chiqmoqda. Bu esa "matn subyekti kim?", "mualliflik chegarasi qayerda boshlanadi va tugaydi?", "sun'iy generatsiya qilingan nutqni inson nutqidan qanday farqlash mumkin?" kabi fundamental savollarni yuzaga chiqarmoqda. Shuningdek, sun'iy intellekt til normasi va standartlashuv masalalariga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Til modellari mavjud matnlar asosida o'rganadi va natijada dominant lingvistik shakllarni mustahkamlaydi. Bu esa kichik tillar, shevalar va madaniy-lingvistik xilma-xillik uchun ma'lum xavf tug'dirishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, o'zbek tilshunosligi uchun ham sun'iy intellekt texnologiyalarini ilmiy asosda o'rganish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt filologiya sohasida amaliy imkoniyatlarni kengaytirmoqda: tarixiy qo'lyozmalarni raqamlashtirish, matnlarni avtomatik tahlil qilish, stilometrik tadqiqotlar o'tkazish, lingvistik identifikatsiya masalalarini aniqlash kabi jarayonlar samaradorligi sezilarli darajada oshmoqda. Bu esa filologiyani raqamli gumanitar fanlar (Digital Humanities) doirasiga yaqinlashtirmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi – sun'iy intellekt texnologiyalarining filologiya faniga ta'sirini tahlil qilish, uning nazariy va amaliy jihatlarini yoritish hamda yuzaga kelayotgan yangi chaqiriqlarni ilmiy asosda baholashdan iborat. Tadqiqot doirasida sun'iy intellektning tilshunoslik metodologiyasiga ta'siri, mualliflik va stilistika masalalari, til normasi va akademik etika muammolari ko'rib chiqiladi.

Shunday qilib, sun'iy intellekt va til o'rtasidagi o'zaro aloqani o'rganish nafaqat texnologik, balki chuqur filologik va falsafiy masala sifatida ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy filologiya ushbu jarayonlarga moslashishi, yangi metodologik asoslarni ishlab chiqishi hamda raqamli davr talablariga javob beradigan ilmiy konsepsiyalarni shakllantirishi zarur.

Asosiy qism. Sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi tilshunoslik va filologiya fanining metodologik asoslarini sezilarli darajada o'zgartirmoqda. Tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing – NLP) yo'nalishi inson nutqini algoritmik modellashtirish imkonini berib, lingvistik jarayonlarni matematik va statistik asosda tahlil

qilishga yo'l ochdi¹. Ayniqsa, chuqur o'rganishga asoslangan neyron tarmoqlar va transformer arxitekturasi semantik bog'lanishlarni kontekst doirasida aniqlash imkoniyatini kengaytirdi². Natijada tilshunoslik faqat nazariy tahlilga emas, balki katta hajmdagi empirik ma'lumotlarga tayanuvchi fan sifatida rivojlanmoqda.

Korpus lingvistikasi bilan sun'iy intellektning integratsiyasi lingvistik tadqiqotlar miqyosini kengaytirdi. Ilgari cheklangan hajmdagi matnlar asosida olib borilgan kuzatishlar bugungi kunda millionlab va milliardlab so'z birliklarini o'z ichiga olgan ma'lumotlar bazasi asosida amalga oshirilmoqda³. Bu jarayon til birliklarining chastotasini aniqlash, kollokatsiyalarni tahlil qilish, diskursiv naqshlarni o'rganish hamda stilometrik identifikatsiyani yanada aniqroq bajarish imkonini bermoqda. Shuningdek, tarixiy matnlarni raqamlashtirish va avtomatik morfologik tahlil qilish jarayonlari filologik merosni saqlash va tadqiq etishda yangi ufqlarni ochdi. Sun'iy intellekt asosidagi matn generatsiyasi filologiya uchun eng murakkab nazariy masalalardan birini – mualliflik muammosini – kun tartibiga olib chiqdi. An'anaviy adabiyotshunoslikda matn muallif shaxsiyati va estetik tafakkurining mahsuli sifatida talqin etilgan. Roland Bart tomonidan ilgari surilgan "Muallifning o'limi" konsepsiyasi matnni talqin qilishda muallif omilini nisbiylashtirgan bo'lsa-da⁴, algoritmik generatsiya bu nazariyani yangi bosqichga olib chiqdi. Endilikda matn inson tomonidan emas, balki ehtimollik modeli asosida ishlaydigan tizim tomonidan yaratilishi mumkin. Ayrim tadqiqotchilar sun'iy intellekt mahsulini "statistik imitatsiya" sifatida baholab, unda haqiqiy ijodiy ong mavjud emasligini ta'kidlaydilar⁵. Biroq generatsiya qilingan matnlarning sifat darajasi oshib borayotgani sababli ularni inson ijodidan farqlash tobora qiyinlashmoqda. Bu holat plagiatni aniqlash, akademik halollikni ta'minlash va stilistik ekspertiza metodlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Stilistika nuqtai nazaridan qaraganda, sun'iy intellekt muayyan funksional uslublarni yuqori aniqlik bilan takrorlay oladi. Ilmiy, publitsistik yoki badiiy uslub elementlarini algoritmik tarzda modellashtirish mumkinligi tilning formal ko'rsatkichlarini chuqur o'rganish natijasidir. Stilometrik tahlil jarayonlarida so'z uzunligi, gap konstruktsiyalari, funksional birliklar chastotasi kabi parametrlar asosida mualliflik aniqlanadi⁶. Sun'iy intellekt bu jarayonni avtomatlashtirib, katta hajmdagi matnlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, agar model ma'lum dominant diskurs asosida o'qitilsa, tilning individual va regional xususiyatlari soyada qolishi mumkin. Bu esa stilistik standartlashuv xavfini yuzaga keltiradi. Til normasi masalasi ham sun'iy intellekt davrida yangi mazmun kasb etmoqda. Modellar odatda internet matnlari asosida o'qitiladi, internet esa ko'pincha normativ qoidalardan chetga chiqadigan, dialektal va argo birliklarga boy

muhitdir. Natijada model normativ shakllarni emas, balki keng qo'llaniladigan variantlarni ustuvor deb qabul qilishi mumkin. Bu jarayon kichik tillar va lingvistik xilma-xillik uchun muayyan xavf tug'diradi⁷. O'zbek tilshunosligi uchun ham sun'iy intellekt asosidagi tizimlarni milliy til normalari va imlo qoidalari asosida moslashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Sun'iy intellektning filologiyaga ta'siri faqat nazariy emas, balki axloqiy va epistemologik masalalarni ham qamrab oladi. Ilmiy matnlar generatsiyasi imkoniyati tadqiqotning asl subyekti va bilim ishlab chiqarish jarayonining mohiyatini qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Agar ilmiy maqola algoritim yordamida yaratilsa, unda ilmiy yangilik mezoni qanday belgilanadi? Mazkur savol zamonaviy gumanitar fanlar oldida turgan murakkab muammolardan biridir. Shuningdek, sun'iy intellektdan haddan tashqari foydalanish inson tafakkurining mustaqil tahlil qilish qobiliyatini susaytirishi mumkinligi haqida ham fikrlar mavjud⁸. Shu bilan birga, sun'iy intellektni faqat xavf sifatida baholash biryoqlama yondashuv bo'ladi. Aksincha, u filologik tadqiqotlarni yangi bosqichga olib chiqish, katta hajmdagi matnlarni tizimli ravishda o'rganish, tarixiy va zamonaviy diskurslarni qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, avtomatik semantik tarmoqlar qurish, metafora identifikatsiyasi, sentiment tahlili kabi metodlar adabiyotshunoslik va diskurs tahlilida samarali qo'llanilmoqda⁹. Demak, sun'iy intellekt filologiya uchun nafaqat chaqiriq, balki yangi ilmiy paradigma shakllanishining asosi hamdir.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalari filologiya fanining metodologik asoslarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Xususan, tabiiy tilni qayta ishlash tizimlari orqali katta hajmdagi matnlar ustida statistik, semantik va diskursiv tahlillarni amalga oshirish imkoniyati paydo bo'ldi. Bu esa lingvistik kuzatishlarning aniqlik darajasini oshirib, empirik dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish imkonini bermoqda. Korpus lingvistikasi, stilometrik tahlil va avtomatik semantik modellashtirish vositalari filologik tadqiqotlarning samaradorligini sezilarli ravishda kuchaytirgani aniqlandi. Shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi matn generatsiyasi texnologiyalari mualliflik konsepsiyasini qayta talqin qilish zaruratini yuzaga keltirdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, algoritmik generatsiya inson ijodini to'liq almashtirmaydi, balki mavjud lingvistik naqshlarni ehtimollik asosida qayta ishlab beradi. Biroq matn sifati va stilistik moslik darajasining oshishi natijasida sun'iy generatsiya qilingan nutq bilan inson tomonidan yaratilgan matn o'rtasidagi farq tobora noaniqlashmoqda. Bu esa akademik halollik, plagiatni aniqlash va ilmiy matn ekspertizasi sohasida yangi mezonlar ishlab chiqishni talab qiladi.

Tahlillar shuni ham ko'rsatdiki, sun'iy intellekt tizimlari ko'pincha dominant diskurs va keng tarqalgan til variantlariga tayanadi. Natijada normativlik masalasida standartlashuv kuchayishi mumkin. Bu jarayon kichik tillar, shevalar va milliy lingvistik identifikatsiya uchun muayyan xavf tug'dirishi ehtimoli mavjud. Ayniqsa, o'zbek tili kabi rivojlanish bosqichida bo'lgan raqamli resurslar uchun milliy korpus yaratish va sun'iy intellekt tizimlarini lokal lingvistik xususiyatlarga moslashtirish muhim vazifa ekanligi aniqlandi. Muhokama jarayonida sun'iy intellektning filologiya uchun ikki tomonlama xarakterga ega ekani yaqqol namoyon bo'ldi. Bir tomondan, u tadqiqot tezligi va aniqligini oshiruvchi innovatsion vosita sifatida namoyon bo'ladi. Matnlarni avtomatik indekslash, semantik xaritalash, metafora va diskursiv birliklarni aniqlash kabi imkoniyatlar ilmiy izlanishlarni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ikkinchi tomondan esa, texnologiyaga haddan tashqari tayanish inson tafakkurining mustaqil tahlil qilish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi haqidagi xavotirlar mavjud.

Shuningdek, epistemologik jihatdan qaralganda, sun'iy intellekt bilim ishlab chiqarish jarayonida subyekt va obyekt o'rtasidagi an'anaviy chegaralarni qayta ko'rib chiqishga majbur etmoqda. Agar matn algoritmik tizim tomonidan yaratilsa, ilmiy yangilik va ijod mezonlari qanday belgilanishi kerakligi masalasi ochiq qolmoqda. Bu savol nafaqat filologiya, balki barcha gumanitar fanlar oldida turgan dolzarb nazariy muammo sifatida baholanishi mumkin. Umuman olganda, tadqiqot natijalari sun'iy intellektni filologiya uchun xavf emas, balki nazorat va ilmiy metodologiya asosida foydalaniladigan samarali vosita sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi. Asosiy muammo texnologiyaning o'zida emas, balki undan foydalanish strategiyasida ekanligi aniqlanadi. Shu bois, kelgusida filologiya sohasida sun'iy intellektidan foydalanishning etik, metodologik va normativ asoslarini ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt texnologiyalari filologiya fanining nazariy va metodologik asoslariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tabiiy tilni qayta ishlash tizimlari, katta hajmdagi korpus ma'lumotlarini tahlil qilish, avtomatik tarjima va matn generatsiyasi imkoniyatlari lingvistik tadqiqotlar ko'lamini kengaytirib, empirik asoslangan ilmiy yondashuvni mustahkamladi. Natijada filologiya an'anaviy tavsifiy fan maqomidan chiqib, raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashgan zamonaviy ilmiy yo'nalishga aylanmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, sun'iy intellekt asosidagi matn generatsiyasi mualliflik, ijod va stilistika tushunchalarini qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Algoritmik tizimlar til strukturalarini muvaffaqiyatli modellashtira olishi bilan birga,

ular ongli ijodiy subyekt emasligi ham o'z tasdig'ini topdi. Shunga qaramay, generatsiya qilingan matnlarning sifat jihatidan inson nutqiga yaqinlashuvi akademik halollik, plagiat nazorati va ilmiy ekspertiza mezonlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Shuningdek, til normasi va lingvistik identifikatsiya masalalarida ham yangi tendensiyalar kuzatilmoqda. Sun'iy intellekt ko'pincha dominant diskurs va keng tarqalgan lingvistik birliklarga tayanadi, bu esa kichik tillar va milliy til xususiyatlarining raqamli makonda cheklanishi ehtimolini oshiradi. Shu sababli o'zbek tilshunosligi oldida milliy korpus yaratish, til normalarini raqamli muhitda mustahkamlash va sun'iy intellekt tizimlarini lokal xususiyatlarga moslashtirish kabi dolzarb vazifalar turibdi. Muhim jihatlardan biri shundaki, sun'iy intellektni filologiya uchun xavf sifatida emas, balki ilmiy tadqiqot samaradorligini oshiruvchi vosita sifatida baholash maqsadga muvofiqdir. Texnologiya inson tafakkurini to'liq almashtira olmaydi, biroq u murakkab lingvistik jarayonlarni tezkor va tizimli tahlil qilish imkonini beradi. Asosiy masala sun'iy intellektidan foydalanishning metodologik va etik chegaralarini belgilashdan iborat.

Umuman olganda, sun'iy intellekt va til o'rtasidagi o'zaro munosabat zamonaviy filologiya yangi paradigmasini shakllantirmoqda. Raqamli davr sharoitida filologiya fanining rivoji texnologik innovatsiyalar bilan uyg'unlashgan holda davom etadi. Kelgusida sun'iy intellektni milliy til va madaniy merosni saqlash, tahlil qilish va rivojlantirish vositasi sifatida ilmiy asosda qo'llash ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan manbalar

1. Jurafsky D., Martin J. *Speech and Language Processing*. – Pearson, 2023.
2. Vaswani A. et al. "Attention Is All You Need." – NeurIPS, 2017.
3. McEnery T., Hardie A. *Corpus Linguistics*. – Cambridge University Press, 2012.
4. Barthes R. "The Death of the Author." – 1967.
5. Bender E., Koller A. "Climbing towards NLU." – ACL, 2020.
6. Holmes D. "Authorship Attribution." – Literary and Linguistic Computing, 1998.
7. Crystal D. *Language and the Internet*. – Cambridge University Press, 2001.
8. Carr N. *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. – 2010.
9. Manning C., Schütze H. *Foundations of Statistical Natural Language Processing*. – MIT Press, 1999.

10. Раҳимов Д. А. Рақамли лингвистика ва корпус тадқиқотларининг назарий асослари // Ўзбекистон Миллий университети хабарлари. – Тошкент, 2021. – №1/5. – Б. 88–94.

11. Исмоилов Ш. М. Сунъий интеллект шароитида тил нормаси ва услуб масалалари // Илмий ахборотнома (СамДУ). – Самарқанд, 2023. – №4. – Б. 112–118.

